

Gordana Čupković
Sveučilište u Zadru
Odjel za kroatistiku i slavistiku
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, HR-23000 Zadar
gcupkov@unizd.hr

SLOVO, RĚČ, BESĚDA, BIČ U HRVATSKO-SLOVENSKOM INTERTEKSTU

Predmet proučavanja reformacijski je, Vlačićev tekst »De vocabulo fidei« (1549.), u Trubarevu (»Pridiga...«, *Katekizam* 1550.) i u Konzulovu prijevodu (»Pripovidane...«, *Katekizam* 1561.). Leksemi *slovo*, *rěč*, *besěda*, *bič* u odnosu dvaju prijevodnih tekstova pojavljuju se kao: potpuni prijevodni ekvivalenti, eksplikativni parovi i dijelovi eksplikativne parafraze. Značenjskim nijansama i prenesinim značenjima određuju odjelitost, ali i prožimanje i bliskost sinonimije i polisemije. Istaknutim tipičnim značenjem i konceptnom shemom preslikavaju opće metafore koje unutar sakralnoga kontekstnog okvira imaju svoje specifične varijante.

Uvod

Odnosi prijevodnih tekstova srodnih i kontaktnih jezika zanimljivi su na više razina: doslovno prevođenje koje je i preuzimanje (u slučajevima identičnih leksema), zamjenjivanje identičnih leksema (koje pokazuje i težnju za specijaliziranjem značenjskih nijansi u pojedinom jeziku i udaljšavanje od pozadinske sheme paradigmatički izdvojenoga leksema) te različite kolokacije leksema s prenesenim značenjem. Svi su postupci, uz jezične čimbenike, u proučavanim tekstovima specifično upravljani sakralnim stilom i teološkom spoznajom kao kontekstnim okvirom, a u funkciji su retoričke afektivnosti. U slučajevima identičnih i svima poznatih leksema ograničen je (i minimaliziran) broj razlikovnih primjera u kojima možemo

govoriti o eksplikativnoj funkciji.¹

Mitska Riječ temeljno je sredstvo obznanjivanja božanstva pa su glagoli govorenja arhetipske osnove mitskoga djelovanja (kao predmeti utječu na predmetnu stvarnost) te kao takvi podrazumijevaju predznanstveno jedinstvo misli i govora. Zanimljivo je stoga promotriti kako se prevode i u kojim kolokacijama dolaze leksemi koji imenuju govor (monološki i dijaloški, mitski, ljudski i metajezični) u tekstu propovjedi koja je sadržajem vezana uz uzvišenu knjiškost (i hermetičnost) sakralnoga stila, a izrazom (koji uvjetuje izvedba) uz usmenu retoričnost (narodnoga jezika). Tako se miješaju postupci pismovne sintetičnosti i simbolizacije s postupcima govorne analitičnosti, eksplikacije, ponavljanja i emfatičnoga naglašavanja pa se prenesena, implicitna i sažeta značenja izmjenjuju sa sinonimskim nizovima i parafrazama. Enciklopedijski podatci sadržani su u Bibliji i općepoznati, u reformatorskome tekstu naglasak je na njihovoj »pravilnoj« interpretaciji.²

Konzulov prijevod »Propovjedi o vjeri«³ kao središnji predmet proučavanja rada prijevod je prijevoda (neposredan mu je izvor Trubarev, slovenski tekst⁴ koji je pak prijevod Vlačićeva latinskoga teksta⁵). U njemu se očituje težnja za identičnosti sadržaja te težnja za povremenim razlikovanjem izraza i u pojedinačnim slučajevima kada razlike između dvaju jezika nema, koja težnja sadržaj dodatno nijansira, a odraz je, osim koncepcije norme književnoga jezika i stilskoga obilježja formirana još u antičkoj retorici, i autorove osobnosti, zbog čega je, između ostaloga, i dolazilo do oštih prijepora auktoriteta (Trubara) i navodno »falšnoga« prevoditelja (Konzula)⁶.

¹ Eksplikativna funkcija počesto se navodi kao središnja funkcija sinonimskih parova, osobito u hibridnome književnojezičnom tipu (v. Vončina 1988).

² Naziv »prava vjera« tipična je autoreferencijalna oznaka reformatorskih tekstova (kao oznaka ispravnosti reakcije na katoličanstvo i na hereze), slijedom toga su (i kao konvencionalna oznaka autorske »skromnosti«) i autori i prevoditelji tekstova označeni kao »dobri Hrvati«; u podnaslovu glagoljskoga *Katekizma* iz 1561. stoji: *I edna predika, od kriposti i ploda prave karstianske vere, krozi Stipana Istranina, s pomoću dobrih Hrvatov, sad(a) nai prvo istomačena.*

³ »Primi Truberi Sermo Croatiae redditus: DE VOCABULO FIDEI, et de motibus, sei affectibus, quos uera Fides excitat in homine super hæc Christi uerba. O Mulier magna est Fides tua. Mathe: 15.« (»Pripovidane sverhu ovih Isukarstovih riči...«).

⁴ »Sermo de Vocabulo Fidei & de moribus seu affectibus, quos uera Fides ex citat in homine, siper hæc Christi Verba, O Mulier magna est Fides tua« (»Ana pridiga čez te Kristuseve besede«) 1550.

⁵ »De Vocabulo Fidei« 1549.

⁶ O nesporazumima i prijeporima koje je prouzročila sintagma »viel falsch« (»precej napak«) kao Trubareva etiketa hrvatskih reformacijskih prijevoda v. Jembrih 2007.

Izdvojene lekseme promotrit ćemo s obzirom na ponovljivu sintagmat-sku uvjetovanost opsega značenja, uslijed koje su (naglašivanjem različ-
tih nijansi) različito obilježeni, te ćemo na predmetnome tekstu osvijetli-
ti intenciju specijaliziranja leksema radi otklanjanja redundantnosti i u hi-
bridnome književnojezičnom tipu, kojemu je tradicionalno kao bitno obi-
lježje izdvajana sinonimija i eksplikativna zalihost. Princip jezične ekono-
mije, kao drugi temeljni komunikacijski princip, onemogućuje postojanje
apsolutnih sinonima i u slučajevima izmjenjivosti i »suznačnosti« lekse-
ma u otvorenoj (neproskriptivnoj) etapi usustavnjivanja književnojezič-
ne norme.

Paradigmatske natuknice

Iz rječničkih podataka mogu se izdvojiti tipična značenja i značenjske
nijanse koje upućuju na proces diferencijacije leksema. Izdvajanjem pre-
nesenih značenja ističu se i polazišta metaforičnih širenja.

Riječ

Ie. **wrek-* »reći, kazati, oglasiti se«; u nekih ie. jezika iz te osnove nastaj-
ju leksemi u značenju »činiti, tvoriti, brojati«, kao i leksemi za »govor, ri-
ječ« (v. »reći«, Gluhak 1993:522). Ta je osnova od **wer-* »(svečano) govori-
ti, reći«, od čega su u raznim ie. jezicima riječi za »zapovijed, zavjet, prise-
gu (rotu)« (Gluhak 1993:522).

AR (XIII:954–960; XIV:1–4) iznosi kako je *riječ* prema glagolu *reći*.
Navodi se 20 značenja s nizom podskupova i pojedinačnih značenja (bez
posebnoga odjeljivanja prenesenih značenja i njihova povezivanja s isho-
dišnim značenjima): »glas ili skup glasova, kojim se izriče ili označuje ka-
kva predodžba, osjećaće ili pojam; verbum«; moć govora; besjeda, govor
(propovijed); način govora (razgovor; izjava, oporuka; riječ i djelo, čin);
poslovica, priča, uzrečica, rečenica, izreka; glas, priča, fama; pouka, sa-
vjet; obećanje, vjera, kletva, zavjera; vjera, vjeridba, prosidba; odluka, za-
ključak; pogovor, oklijevanje; oratio; nauk, propovijed, evanđelje; sin bož-
ji; naredba, nalog, zapovijed; prepirka, svađa; jezik (riječ čovječja); grama-
tički i stilistički termin; stvar; pojedinačna značenja.

Riječ može biti sakralna i svjetovna, osjećaj i razmišljanje, predmet i čin
(povezuje govorenje, razmišljanje i osjećanje). Osim što je izraz »prototi-
pnog čina govornoga ophođenja među ljudima« (o glagolima govorenja
v. Žic-Fuchs i Tuđman-Vuković 2000), a komunikacija govorenjem jedna
je od »najvažnijih čovjekovih sposobnosti i aktivnosti«, »govorenje« pri-
pada najvažnijim konceptualno-iskustvenim kategorijama čovjekova po-

imanja svijeta« (Žic-Fuchs i Tuđman-Vuković 2000:141), izraz je i arhetipskih (i mitskih) predodžbi te s njima povezanih osjećaja i stavova. Široki opseg značenja toga leksema u pojedinim kontekstima može zahtijevati dodatno određenje u svrhu specificiranja (kao eksplikaciju pridjevima ili bliskoznačnicama). Uz *riječ* dolaze pridjevi koji označuju predmete (»oštra«, »teška«), osjetila (»medena«, »slatka«, »gorka«), osobe (»čudna«, »zla«) itd.

Besjeda

Praslavenska riječ, prvotno joj je značenje, prema Gluhaku, bilo »sjedjenje«, a od toga je »mjesto sjedenja, sijelo, razgovor« (v. »besjeda«, Gluhak 1993:128).

AR za *besjeda* (I:240–242) navodi: *sermo, govor; bhas, zujati /bahoriti/*; u tekstovima od 13. st., riječ, verbum, dictum, eloquium. Navode se tri značenja: 1. radnja kojom se govori, 2. preneseno od radnje na moć kojom se radi i na način kako se radi (moć kojom čovjek govori; način na koji se govori), 3. što se govori ili reče.

Naglasak je na zvukovnoj strani i komunikacijskoj ulozi riječi, čime se *besjeda* izdvaja kao razgovorna, retorska riječ pa se preneseno njome i označuje moć govora.

Slovo

Praslavenska riječ, od ie. **klewos* »slava, ime, glas« usporediva je s *blagosloviti* i *sloviti* (»govoriti, oglasiti, pripovijedati, hvaliti, veličati, slaviti«). Ta je osnova od **kleu-* (»čuti«) (v. »slovo«, Gluhak 1993:563–564).

AR za *slovo* navodi (XV:596–599): riječ, glas, govor, znak u tisku. U tekstovima od 13. st. Navode se značenja: a. isto što i riječ (uopće, odgovor, oproštaj, edikt/naređenje/propis, značenje/objašnjenje/tumačenje, govor/besjeda/dopuštenje da se govori, razlog/uzrok, pisana knjiga/književnost, učeni stalež), b. glas u riječi, c. znak za glas u pisanju, d. početak, počelo stvaranja svijeta, e. u azbuci ime slovu.

Značenja b., c., e., »glas« i »znak u pisanju« te ime slova mogla bi se izdvojiti i kao poseban leksem, dok je značenje d. (početak stvaranja svijeta) preneseno značenje unutar značenja a. »riječ«, točnije Riječ Božja.

Polisemni leksem *slovo* jest kao oznaka za »riječ« i »Riječ« obilježen svečanošću i uzvišenošću, u tome značenju prežitak je sakralne knjiškosti (obilježen crkvenoslavenskim) i u tekstovima hrvatskoga jezika ograničene je uporabe (primjeri iz AR velikim su brojem vezani uz korpus tekstova u kojima se crkvenoslavenska knjiškost čuvala tijekom čitava rano-

ga novovjekovlja, mahom srpski tekstovi) te pretežno obilježen kao knjiški leksem i kao arhaizam predožbeno vezan uz pismenost, što je i omogućilo širenje značenja i na pismovne odsječke, koje je novo značenje postalo neobilježeno, opće i prevladavajuće.

Bič

Povezano s *biti* (»tući«); od ie. **bhī-*; **bhoi-* (povezano i s *boj*, *bilo* »puls«). Korijen navedenih leksema je **bhei-* »udariti«, iz čega se u raznim ie. jezicima izvode leksemi za »kladu, cjepanicu, panj«, za »sjekiru«, »tesanje«, »kip, sliku« (v, »biti, bijem«, Gluhak 1993: 132).

U AR *bič* (I:281): *flagellum*, od *biti*, *bijem*. Javlja se od 16. st. Izdvajaju se doslovno i prenesena značenja: a. udarac bičem; b. »uzima se da Bog i što god umno ima bič i ním bije« (Biče tvoje srčbe odvrati, I. Ančić, svit. 118; Čim bič pravde ním ne šine, 500; Ovo je bič osvete božje, A. Kanižlić, kam. 109); c. »bičem se naziva čovjek ili narod koji drugomu čini veliko zlo, osobito kad zasluži, te se misli da je od boga« (Atila); d. »zlo koje zadesi koga, osobito za krivicu, te se misli također da je od Boga«; e. »i o onom što se po zakonu ili na sudu određuje za kakvu krivicu« (primjer iz 17. st.); f. pramen kose ili vune. Kao poseban leksem izdvaja se *bič* u značenju »riječ kojom se goni mačka« s potvrdom iz Stullijeva rječnika.

Bič je predmet kojim se udara stoka u svrhu gonjenja ili discipliniranja. Udaranje bičem metonimijski je poistovjećeno s kažnjavanjem (radnja za učinak radnje). Božja je kazna, u pratnji s Božjom srdžbom, apriori pravedna i pogađa pojedince i narode. Sredstvo Božjega djelovanja, kao i sredstvo Božje obznane jest Riječ koja mitski ima obilježje predmeta pa se njome udara i kažnjava kao bičem (izgovoreni prijekor ili kletva jednak je konkretnome djelovanju i učinkovit je u stvarnosti na način da je mitsko izgovaranje i predmetno ostvarivanje rečenoga). Time je *bič Božji* specificirani ostvaraj (uvjetno čak i hiponim) nadređenoga koncepta 'Riječ (Božja)'.
◊

Sintagmatska uvjetovanost i intertekstualnost

Izdvojeni leksemi u proučavanome tekstu hrvatskoga prijevoda i njegova slovenskoga predloška dolaze u različitim kombinacijama unutar pojedinačnoga teksta kao i između tekstova koje možemo promatrati i kao jedinstveni intertekst.

Podudarnost tekstova

Podudaranje u izrazu i sadržaju leksema (potpuni prijevodni ekvivalenti ili riječi preuzete iz predloška):

- a. *od nega besede* (240)⁷ — *od Boga oddiliti i od negove besede* (78); *na tei besedi božy* (245) — *na besedi Božjoi* (82); *h ti besedi božy* (245) — *k besedi Božjoi* (83); *deržimo nega besede* (241) — *daržimo nega besede* (78); *suy besedi inu oblubi* (241) — *Bog bude svojoj besedi i obitovanû zadovolno svršil i napunil* (79);
- b. *od te besede, te vere* (245) — *od ove besede (VERA)* (83); *ta beseda* (235) — *Kako se ima razumeti ova beseda /VERA/* (73); *Potom toga se nika-da prijmle ova beseda /VERA/ kada jedan drugomu ča obeča (...) se more imenovati jedna človič(a)ska ili targovska vera*
- c. *inu na tei človeski besedi stoy* (244) — *i na toi človič(e)skei besedi stoji* (81)

Beseda je Božja (a.) u stalnoj kolokaciji s posvojnim pridjevom te posvojnem ili povratnospovojnom zamjenicom. U sinonimskome nizu pojavljuje se s leksemom *obitovaně (obluba)* kojim se Božji govor specificira i kao 'umilni/zaštitnički'. Uporaba leksema *beseda* za oznaku 'Božjega govora' retorski je afektivna jer sakralni tekst približuje razgovornosti.

Beseda je neobilježeno ljudska (c.) i autorska (b.): u kolokaciji s prikladnim pridjevom (c.) i u metajezici uporabi, prilikom upućivanja na tekst i govor koji je također ljudski i može biti specificiran kao obećanje (b.).

Rič je Božja i biblijska i oznaka je sakralnoga govora, dolazi u kolokaciji s neodređenom zamjenicom pojedinačnosti i obuhvatnosti ili s pokaznom zamjenicom kojom se upućuje na biblijski tekst:

za ana vsako reč (236) — *I ta vera se nikada vazimle za jednu vsaku rič koû mi stanovito za istinu poznamo (...) da je jedan Bog* (74); *grunt tih riči* (238) — *osnova tih riči* (75–76); *iskazane tih riči* (238) — *nauk tih riči* (76)

Podudaranje u sadržaju leksema (prijevodni ekvivalenti)

Kao prijevodni ekvivalenti slovenskih leksema u hrvatskom se tekstu pojavljuju leksemi *slovo* i *rič*:

beseda — *rič: Kristuseve besede* (235) — *ISUKARSTOVIIH riči* (73); *iz te besede božye* (250) — *po riči Božji* (87); *to besedo božyo* (248) — *tu rič Božû* (85); *besedi božy* (237) — *riči božjoi* (75); *gvišna beseda* (264) — *Ovo e(st) jedna stanovita rič, i dostoina da û vazmemo i obimemo, da IS(u)H(rst) na ovi svit pride* (101); *le-te či-*

⁷ Stranice 235–276 odnose se na slovenski tekst, a stranice 73–112 na hrvatski tekst.

ste, risnične besede božye (253) — *ove jedine, same, čiste i istine Riči Božje* (91); *besede inu zapuvidi* (247) — *riči i zapovedi* (85); *trošte, besede* (239) — *utišenje i kripljenje riči* (77); *pryče oli besede* (247) — *zač tvoě svědoč(a)stva ili riči jesu moji zgovori i premišleně* (85).

Slovensko *beseda* zamjenjuje se s *rič* u kolokaciji Božje, Isusove ili biblijske riječi, čime se iskazuje težnja za održavanjem veze s knjiškosti: razgovorni leksem zamjenjuje se književnim leksemom mitskoga djelovanja, čija svečanost se naglašava pridjevima (»stanovita« i »dostojna«, »čista« i »istinita«), a značenje specificira sinonimskim nizovima: ona je i »zapovijed«, »svjedočanstvo«, »utjeha«.

Eksplisitna veza s knjiškosti (zastupljenom u glagoljaškoj tradiciji) uspostavlja se zamjenom leksema *beseda, rič* leksemom *slovo*, također u primjerima 'Božje Riječi':

beseda — slovo: besedo božyo (244; 249) — *slovo Božje* (81; 86); *ta beseda ye ta grunt* (244) — *to slovo e(st) fundament* (82);

rič — slovo: na te riči božye (238) — *na slovo Božje* (75).

Besjeda se za 'Božju Riječ' u tekstu hrvatskoga prijevoda, uz *rič* i *slovo* koristi u svrhu tekstne disimilacije koja je, evociranjem jezičnih sustava i stilova, i demonstracija leksičkoga bogatstva:

ta beseda božya (...) *božyo besedo (...)* *od nega besede* (270) — *rič Božě (...)* *Božû besedu (...)* *od néga slova* (270).

Eksplikativna funkcija leksema u navedenoj je rečenici zanemariva, prevladava retorična i stilska funkcija te iskaz autorove metajezične svijesti: *beseda* evocira razgovorni stil, *slovo* knjiški (liturgijski), a *rič* je oznaka književnoga jezika.

3. Podudaranje u sadržaju leksema prenesena značenja

U hrvatskome prijevodu zadržava se preneseno značenje »bičevanja«: 'kažnjavanje' kao ispoljavanje 'pravedne Božje srdžbe' i posljedica 'pravedna Božjega suda' a *drugi bič* kao konkretan događaj »potop«:

z drugo štrafingo (251) — *Bog je jošće i z drugim bičem svoi sard suprotiva grihu, mnogo krat izkazal, kada s potopom čini vas svit potopiti* (88–89).

Izjednačavanje »bičevanja« s Božjom kaznom koja proizlazi iz neumitna Božjega suda vidljivo je u primjeru gdje su »bičevanje« i »suđenje« prijevodni ekvivalenti: *s to večno smertio štrafani* (251) — *z večnu smrtû gočemo (!) biti osujeni* (88). Leksem iz hrvatskoga prijevoda eksplicira metaforu »fruštanja«.

Sužavanje teksta

Izniman je primjer da se u hrvatskome prijevodu tekst sužava na način da se izostavlja eksplikativna odrednica:

take hude riči tiga greha (253) — *takovu zločud toga griha* (91).

U kolokaciji s »griehom« ne koristi se negativno obilježena sintagma »zla riječ«, već se pridjevak »zla« poimeničuje i prikladno atribuirao »griehom«, izostavljanjem eksplikacije u hrvatskom prijevodu »griehu« je oduzeta mogućnost (specifikacija) »govorenja«.

Širenje teksta

Primjeri širenja teksta u hrvatskome prijevodu izuzetno su brojni. Eksplikacija, naglašavanje i ponavljanje prijevodna su tehnika i sredstvo retorske afektivnosti. Sinonimski nizovi i parafraze obilježuju i tekst Trubarova prijevoda pa je logično da se u Konzulovu »prijevodu prijevoda« njihov broj umnaža.

Širenje teksta dodavanjem leksema

Prijevodni tekst najčešće se širi dvočlanim sinonimskim nizom s alternativnim veznikom *ili*, koji naglašuje istovrijednost supostavljenih leksema.⁸ Sinonimizacija je osnovni postupak u »oblikovanju raznovrsnosti izražavanja« (Petrović 2005:59) i oblik je jezične analitičnosti. Sinonimski par povezuje istaknuto tipično značenje i istaknuta zajednička shema (v. Raffaelli 2009), značenjske nijanse promjenjivo su (ne)istaknute ovisno o kontekstnome okviru. Proširenja su uvjetovana principom jezične ekonomije pa sinonimski parnjak, kao odraz metajezične svijesti i stilske funkcionalnosti, osim (ili umjesto) što ponavlja i eksplicira, ističe značenjsku nijansu. To je osobito izraženo u primjerima leksema koji su međusobno zamjenjivi s takvom učestalosti i ponovljivosti da je funkcija paradigmatičke eksplikativnosti na sintagmatskoj ravni zanemariva.

beseda — *rič ili beseda*:

ta beseda (235) — *ova rič ili beseda /VERA/ moji predragi karstiani* (73);

na to besedo (244) — *na tu rič ili besedu Božju* (82); *le-ta sama beseda božya* (254) — *ova sama jedina beseda ili rič Božj* (91); *beseda božya, kir ye od Buga, skuzi te angele, očake ...* (254) — *beseda ili rič Božj, ka e(st) po anjelih i skroz Otce...* (92).

⁸ Sadržaj jedne jedinice u tekstu predstavljen je kao alternativna mogućnost nekom drugom sadržaju. Alternativnost se ne odnosi na ekstenziju, već na odnos sam. Sinonimske nizovi s tim veznikom usporedivi su sa asindetskim sinonimskim nizovima (v. Petrović 2005:176).

Rič ili beseda jest 'Riječ Božja' (*b.*) i metatekstna oznaka biblijskoga teksta i autorova govora (*a.*). Ponavljanjem leksema iz teksta predložka, koji je i razgovorni leksem (i odraz niskoga stila) u jeziku na koji se prevodi, te njegovo supostavljanje s leksemom *rič*, kao preporukom i oznakom književnoga jezika, iskazuje se prevoditeljeva metajezična svijest i književno-jezična koncepcija. Uz to, postojanje i nizanje bliskoznačnih inačica omogućuje dodatnu retorsku emfaznu.

beseda — *slovo ili rič: vera inu beseda božya* (244) — *vera, i slovo ili rič božě* (82);
to božyo besedo (246) — *rič ili slovo Božje* (83).

Svi se primjeri odnose na 'Riječ Božju'. Značenje se ne specificira nego se leksem, koji je u jeziku prijevoda leksem iz razgovornoga stila, zamjenjuje knjiškim i književnim leksemom; tako se održava veza s glagoljaškom tradicijom (*slovo*) i uspostavlja nova književna norma (*rič*).

Širenje teksta dodavanjem leksema za preneseno značenje

Take velike štrafinge božye (252) — *Takov velik sard i bič Božji* (90)

Sinonimskim nizom s veznikom zbrajanja značenja (*i*) specificira se 'Božji bič', koji je kao 'kazna' izraz 'pravedne Božje srdžbe'.

Širenje parafrazom

U dosta primjera doslovno prevođenje ili doslovno prevođenje s dodavanjem sinonimnih leksema zamjenjuje se eksplikativnim i retoričkim dodatcima: sadržaj se prepričava, na različite se načine ponavlja ili se dopunjuje pojedinim leksemima, a prenesena se značenja ekspliciraju.

Leksemom *rič* dopunjuje se prijevodni izraz u primjeru:

inu kadar my taciga, kar nam Bug oblubi (240) — *i kada tako tih riči ke nam Bog obeča* (78).

Pokazna zamjenica eksplikativno se dopunjuje riječju na koju upućuje, a kojoj slijedi koreferentna odnosna zamjenica, kojim se ponavljanjem postiže specificiranje Božjega dara i govorničko naglašavanje Riječi. Ponavljanje je osobito istaknuto u primjeru dopune leksemom *beseda*:

h ti besedi božy inu anu gvišnu zenesene na te iste (245) — *k besedi Božjoi, i jedno stanovito ufaše brez niedne sumnie na tu istu besedu* (83).

Eksplikativnom i retoričkom dopunom upućivačkoga izraza u prijevodu se uspostavlja navezanost na početak rečenice i ostvaruje epanadiploza.

U prijevodu se dodaje podrazumijevani objekt:

prou pridigovati (271) — *pravo pripovidati Rič Božû* (108).

Sintagma *Rič Božja* dodana je kao tautološka retorička eksplikacija »pravovjerne propovijedi« (kazivanje podrazumijevanoga i ponavljanje značenja sredstvo je usmene afektacije).

Leksem *beseda* dodaje se u prijevodu i radi sužavanja opsega značenja:

potle se tudi pravi ana vera, de kar ... (236) — potom toga se nikada prijmle ova beseda /VERA/ kada ... (74)

Značenje 'prisega', 'obećanje' u Trubarevu je tekstu široko označeno kao *vera* (u kojem značenju i taj leksem postaje sinoniman imenicama govorenja), a kako je čitava propovijed o vjeri, prevoditelj osjeća potrebu dodatno objasniti da je u tome primjeru riječ o specificiranu značenju. Metajezičnu svijest grafički iskazuje kosom zagradom (u kojoj je istaknuta značenjska nijansa), a van koje je leksem s istaknutim tipičnim značenjem (*beseda*).

Retoričko naglašivanje ostvaruje se razlaganjem radnje (»bičevanje« koje podrazumijeva »kaznjavanje«) na specificiranu odrednicu radnje: »kazna« (*kastigati*), i na sredstvo kojim se radnja ostvaruje (*bič*):

(...) štrafala. Tiga Adama inu Evo (251) — ciča griha kastigala z mnogimi biči. Naiprvo Adama i Evu (88),

Te iste ye gar čestu štrafal z ognem, z mečom, s kačami (251) — Te iste je veče krat sardito kaštigal z mnozimi biči, s ognem, s mečem i zmiěmi (89).

Odvajanjem radnje i sredstva, ostvareno u formulaičnoj sintagmi z *mnogimi/mnozimi biči*, u hrvatskom se prijevodu afektivno naglašuje »opasnost« i izaziva reakcija slušatelja (čitatelja): 'strahopoštovanje' prema 'kazni (Božjoj)'.
◊

Ekspliranje prenesenih značenja svodi se na uspostavu analogije *rič* — »kazna« — *bič*:

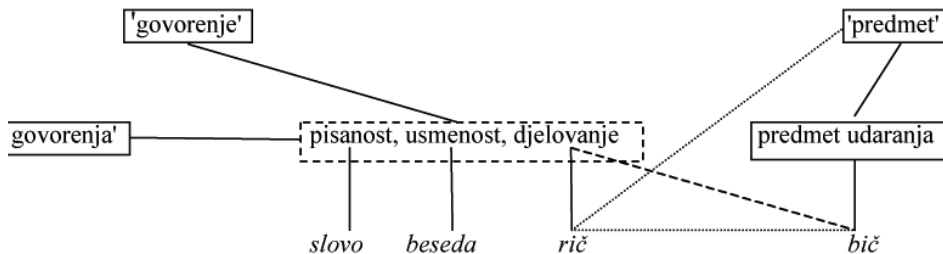
štrafa z mogotero ričo (252) — sudi i kara s mnogimi biči (84).

Glagol *štrafa* (za 'kaznjavanje bičevanjem') ne prevodi se doslovno »bičuje/frušta« već se njegovo značenje razlaže sinonimskim nizom: *sudi i kara*; s glagolom govorenja (*kara*) kao specifikacijom (i sredstvom) Božje osude (koja je i kazna) te s predmetnom dopunom (*bič*) koja materijalizira specifično Božje govorenje, a koja je materijalizacija u slovenskome tekstu ostvarena predmetnom dopunom *rič*. I to je slučaj afektivnoga ponavljanja jer se izrijekom navodi i ono što je sakralnim kontekstom podrazumijevano. Predmet Božjega djelovanja, Riječ, mitski i arhetipski djeluje u stvarnosti kao konkretna danost, kao što djeluje i na misli i osjeća pojedince; tako se duhovni život preslikava u tjelesnom stanju i reakcijama. Reakcija na Božju kaznu jest strah (i strahopoštovanje) kao sredstvo dosizanja anagogsjškoga: bičevanje izaziva pognutost zemlji i rađa težnjom za uzdizanjem kako bi se izbjegla ponovljivost kazne.

Obrnutim redosljedom koreferentnih izraza (*štrafa* – *biči*; *ričo* – *kara*) u gornjem se primjeru između teksta predložka i njegova prijevoda ostvaruje osobiti semantički hijazam: »bičevanje« – »govorenje«, »govorenje« – »bičevanje« i tako uspostavlja osobita intertekstulana simetrija. Uz to se, pozicijskim razmještajem (kao neizravni objekt atribuiran istim pridjevom »mnogi«) izravno intertekstualno supostavljaju *rič* i *bič* kao sinonimski parnjaci.

Rekonstrukcija stanja i opće metafore

Za izdvojene lekseme možemo, s obzirom na sve primjere iz proučavanoga hrvatskoga prijevodnog teksta uspostaviti sljedeću strukturu, koja predočuje njihovo pojedinačno značenje (kao odnos sheme, tipičnoga značenja i značenjskih nijansi) kao i međusobne odnose leksema te proces metaforičnoga širenja značenja:

Značenjske nijanse (»pisanost«, »usmenost«, »djelovanje«) mehanizmom razdiobe i zbog jezične ekonomije aktiviraju se sintagmatskim supostavljanjem leksema ili njihovom izmjenom u užemu kontekstu, a ujedno su polazište za metaforična proširivanja, pa se tako uspostavlja analogija između *riječi* i *biča*. Udaljavanje paradigmatski bliskih leksema te s druge strane približavanje paradigmatski udaljenih leksema odraz je sinkronijske dinamike, koja relativizira obilježje stabilne monosemije, kao tipične za sinonime, te sinonime ne isključuje iz djelokruga polisemije.

Općenita orijentacijska metafora SRETNO (DOBRO) JE GORE, TUGA (LOŠE) JE DOLJE osim iskazivanja čovjekova iskustva i razumijevanja prostornih odnosa (v. Raffaelli 2009:123), iz koje se uspostavlja izvod POMAK OD DOBROGA PREMA LOŠEM JEST POMAK OD GORE PREMA DOLJE (i obratno), u sakralnom kontekstu pozadina je arhetipskoga smještanja Boga, raja, besmrtnoga života, duhovnosti, vječnosti i sreće kojoj treba težiti u visine, a smještanje sotonjskoga, pakla, tjelesnosti, smrtnoga života, grijeha koji treba prezreti,

patnje i kušnja na zemlju, u ponore i dubine. Poveznica izdvojenih polova jest koncept 'straha' (strah od pada i propasti za posljedicu ima težnju za vječnosti) i iz njega izveden koncept 'strahopoštovanja', koji se odnosi na strah od 'Božjega gnjeva' i inkorporira dogmatsku postavku i shemu 'Božji gnjev je pravedan'. Riječ je sredstvo Božjega djelovanja, ideja i predmet, a duhovna povrijeđenost adekvatna je tjelesnoj rani (i kao odraz opće metafore OSJEĆAJI SU SILA).

Prilikom prijenosa značenja iz polazne domene ('bič') u ciljnu domenu ('riječ') arhetipskim se predodžbama ('predmetno djelovanje' i 'stvaralačka energija'⁹) pridodaje i arhetipska (i znanstvena) vizualna analogija (govor je u pojedinim drevnim civilizacijama, prostorno, kao i na oscilogramu, vremenski, predstavljen valovitom crtom¹⁰) pa sredstvo prijenosa između dviju domena možemo ogoliti na 'crtu koja zasijeca prostor/vrijeme'¹¹: odjeljuje sakralni prostor (i vrijeme), DOBRO koje je GORE (odražava 'cjelovitost', 'nepovrijeđenost'), od LOŠEGA koje je DOLJE (odražava 'načestost', 'povrijeđenost') i koje je prostor 'zemlje' i 'grijeha' suprotan kozmognijskoj Riječi.

⁹ »Bič«, osim što je simbol sudske vlasti i prava da se dosudi kazna te kao takav i znak antičkih božanstvâ, simbol je munje te stvaralačke energije: »u *Vedi* njegova uloga poprima kozmičku širinu; on pretvara mlijeko u maslo, u prvobitnu hranu živih bića. Iz tečenja mora mlijeka izlaze Apsare i sjemenje života« (v. »Bič«, u: *Rječnik simbola*:40).

¹⁰ Škarić navodi primjer iz Palau-kulture s Mikronezije gdje su osobe koje govore nacrtane tako da im iz usta izlazi cik-cak crta (Škarić, Ivo. 1991. *Fonetika hrvatskoga književnog jezika*, u: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: HAZU, str. 159).

¹¹ »Crta« za afričkog umjetnika »pripovijeda čovjeka i označuje putanju kojom idu plemena« (v. »crta«, u: *Rječnik simbola*:79).

Literatura

A.

- Katekizam. Edna malahna kniga ... s pomoću dobrih Hrvatov sad nai prvo istumačena*, Tübingen, 1561, pretisak priredio Alojz Jembrih. 1994. Pazin : Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila«.
- Zbrana dela Primoža Trubarja I*, uredila, transkribirala, prevela Fanika Krajnc-Vrečko. 2002. Ljubljana : Rokus.

B.

- Gluhak, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb : »August Cesa-rec«.
- Chavalier, Jean, Ggeerbrant, Alain. 1983. *Rječnik simbola*. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Ivir, Vladimir. 1985. *Teorija i tehnika prevođenja*, Novi Sad.
- Jembrih, Alojz. 2007. *Stipan Konzuli »biblijski zavod« u Urachu*. Zagreb : Teološki fakultet »Matija Vlačić Ilirik«.
- Jurančić, Janko. 1982. Konfrotacija slovenačkoga i srpskohrvatskog rečnikog fonda u leksikografiji. *Leksikografija i leksikologija*, zbornik referata, Beograd — Novi Sad, 83–89.
- Lakoff, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago : University of Chicago Press.
- Petrović, Bernardina. 2005. *Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku*. Zagreb : Hrvatska sveučilišna naklada.
- Premur, Ksenija. 1998. *Teorija prevođenja*. Dubrava.
- Raffaelli, Ida. 1997. O konotaciji. *Strani jezici* 26:4, 405–416.
- Raffaelli, Ida. 2007. Neka načela ustroja polisemnih leksema. *Filologija* 48, 135–172.
- Raffaelli, Ida. 2009. *Značenje kroz vrijeme*, Poglavlja iz dijakronijske semantike. Zagreb : Disput.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, I–XXIII. 1880. — 1976. Zagreb : JAZU.
- Tafra, Branka. 1996. Bliskoznačni odnosi u leksiku. *Filologija* 26, 73–84.
- Vončina, Josip. 1988. *Jezična baština*. Split : Književni krug.
- Znika, Marija. 1995. Sinonimija i kontekst — na primjerima. *Filologija* 24–25, 387–390.
- Znika, Marija. 1995^a. Sinonimnost, semantička zalihost i obavijest na primjerima. *Rasprave ZHJ* 21, 247–256.
- Žic-Fuchs, Milena, Nina Tuđman-Vuković. 2000. *Pričati*: novi lik u priči o glagolima govorenja. *Filologija* 35, 141–150.

Slovo, rěč, besěda, and bič in a Croatian and Slovenian intertext

Abstract

Two translations of a reformation text written by Vlačić (“De Vocabulo Fidei”, 1549) are observed and compared — a translation by Trubar (“Pridiga...”, *Katekizam* 1550) and a translation by Konzul (“Pripovidane...”, *Katekizam* 1561). In the two translations, the lexemes *slovo*, *rěč*, *besěda*, and *bič* appear as: complete translation equivalents, explicative pairs, and parts of an explicative paraphrase. The nuances of meaning and metaphorical meanings confirm the distinction between synonymy and polysemy, but also the interference and similarities between the two. The highlighted typical meaning and conceptual schema is motivated by closeness of virtue of some general metaphors and their specific variants within the sacral contextual frame.

Ključne riječi: intertekstualnost, prevođenje, sinonimija, metafora

Key words: intertextuality, translation, synonymy, metaphor